

Modern Irak Devleti'nin Oluşum Sürecinde Türkmenlerin Durumuna Dair Tarihi Bir Analiz

Hussein Abbas Ali Mohammed ASLAN*

Geliş tarihi: 22/01/2024

Kabul tarihi: 25/03/2024

Atf: Aslan, H.A.A.M., "Modern Irak Devleti'nin Oluşum Sürecinde Türkmenlerin Durumuna Dair Tarihi Bir Analiz" Ortadoğu Etütleri, 16-1 (2024): 1-24

DOI: 10.47932/ortetut.1423614

Öz: Irak'ın Arap ve Kürtlerden sonra önde gelen bileşenlerinden biri de Türkmenlerdir. Modern Irak'ın ortaya çıkış sürecinde olumlu ve olumsuz etkilerini yaşadıkları çeşitli siyasi süreçlerden geçmişlerdir. Modern Irak Devleti'nin oluşumunda ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olan bu süreçler, Türkmenlerin sosyolojik yapısında da etkili olmuştur. Çalışmada, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar geçen dönemde Türkmenlerin yaşadıkları deneyimin Türkmen sosyolojisi ve siyaseti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Türkmenlere karşı uygulanan baskıların, yeni bir siyasi strateji belirleme gerekliliği konusunda itici güç olduğu tespit edilmiş ve Irak'ta Türkmen varlığının korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin bazı tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Türk Dünyası, Türkmen Politikası, Irak, Baas Partisi.

* Hussein Abbas Ali Mohammed Aslan: Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi-TR, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, E-mail: aslan_irak@hotmail.com ORCID: 0009-0007-3077-3994

Turkmen in the Formation Process of the Modern Iraqi State

Hussein Abbas Ali Mohammed ASLAN*

Received: 22/01/2024

Accepted: 25/03/2024

Citation: Aslan, H.A.A.M., "Turkmen in the Formation Process of the Modern Iraqi State" Middle Eastern Studies, 16-1 (2024): 1-24

DOI: 10.47932/ortetut.1423614

Abstract: Turkmen are considered one of the main components of Iraq, along with Arabs and Kurds. During the establishment of the modern Iraqi State, Turkmen have gone through several political processes that had positive and negative impacts. Due to the importance of this phase, which had an impact on the social construction of the Turkmen in forming and developing the Iraqi state, the study explored the impact of the Turkmen experiences on the political and social reality of Turkmen since the first quarter of the 20th century until the present time. The pressures practiced against Turkmen are the force pushing towards the necessity to identify a new political strategy in modern Iraq. In addition, some comments were made regarding the protection and development of the Turkmen presence in Iraq.

Keywords: Turkmen, Turkish World, Turkmen Policy, Iraq, Baath Party

* Hussein Abbas Ali Mohammed Aslan: Ph.D. Student, Fatih Sultan Mehmet Foundation University-TR, Graduate School of Education, Email: aslan_irak@hotmail.com ORCID: 0009-0007-3077-3994

تحليل تاريخي لوضع التركمان في مرحلة تشكيل الدولة العراقية الحديثة

حسين عباس علي محمد أصلان *

تاريخ الاستلام: 2024/01/22 تاريخ القبول: 2024/03/25

اقتباس: أصلان، ح، ع، ع، م، «تحليل تاريخي لوضع التركمان في مرحلة تشكيل الدولة العراقية الحديثة»، دراسات الشرق الأوسط، 16-1 (2024): 1-24

معرف الغرض الرقمي: 10.47932/ortetut.1423614

الملخص

يعد التركمان أحد أبرز المكونات الرئيسية في العراق بعد العرب والأكراد. وقد مرّوا بمراحل سياسية مختلفة كان لها تأثيرات إيجابية وسلبية خلال نشأة العراق الحديث. هذه العمليات التي كان لها أهمية كبيرة خلال فترة تشكل وتطور الدولة العراقية الحديثة، كان لها أيضا آثار على البنية الاجتماعية للتركمان. يتناول هذا المقال تأثير التجارب التي عاشها التركمان على الحالة الاجتماعية والسياسة التركمانية في الفترة من الربع الأول من القرن العشرين حتى الوقت الحاضر. وقد تبين أن الضغوطات التي تمت ممارستها تجاه التركمان مثلت القوة الدافعة فيما يتعلق بضرورة تحديد استراتيجية سياسية جديدة لهم، كما تم تحديد بعض الأمور التي تتعلق بحماية وتعزيز الوجود التركماني في العراق.

الكلمات المفتاحية: التركمان، العالم التركي، السياسة التركمانية، العراق، حزب البعث.

* حسين عباس علي محمد أصلان: طالب دكتوراه، جامعة السلطان محمد الفاتح الوفية-تركيا، معهد الدراسات العليا،

E-mail: aslan_irk@hotmail.com

رقم أوركيد: 0009-0007-3077-3994

Giriş

Irak'taki sosyal ve kültürel etkileri bakımından Türkmenler, Irak'ın üçüncü asli kurucu unsurudurlar.¹ Türkmenlerin tarihi, bu ülkenin tarihi ile yakından ilişkilidir. İslamî fetihlerin başlangıcından bu yana bugünkü Irak coğrafyasını vatan edinen Türkmenler, söz konusu coğrafyada İslam'ın yayılmasında ve savunulmasında önemli ve belirgin bir rol üstlenmişlerdir. Tarihçiler Türkmenlerin, Türk ulusunun bir kolu olduğu konusunda uzlaşmalarına rağmen Türkmen kelimesinin anlamı konusunda görüş ayrılığına sahiptirler.² Türkmen kavramı, 8. yüzyılda neşredilen Tung Tin Ansiklopedisi'nde Çince biçimi "Tuckermen" olarak geçerken Fars tarihçileri Türkmen adını 11. yüzyıldan itibaren Farsça çoğul formunda "Türkmenân" şeklinde kullanmışlardır.³ Bazı tarihçiler Türkmen kelimesinin "Türk" ve "Manand" (Farsça) kelimelerinin birleşiminden oluştuğunu, dolayısıyla "Türk'e benzer" anlamında olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşün sahipleri ayrıca İslam'ı benimseyen Türklerin bu isimle tanındığını belirtmişlerdir.⁴

Arapça literatürde Türkmenler, "kökenleri "Oğuz" (guz) kabilelerinden gelen bir "Asyalı Türk halkı" olarak da kabul edilmektedir.⁵ Tarihçi Selim Matar Türklerin, Türkmenlerin, diğer ifadeyle Terakime ve Moğolların ana yurtlarının, Orta Asya'da bugünkü Moğolistan ve Türkistan'da olduğunu dile getirmiştir. Matar; "Türklerin yurdunun tam olarak Karakum çölü etrafındaki coğrafya olduğunu ve Türk kabilelerin doğuya doğru göçerek önce Maverâünnehir daha sonra Horasan ardından da Anadolu ve Irak coğrafyasına doğru yayılarak yerleşmiş"⁶ olduklarını ileri sürmektedir.

Matar'a göre Kuzey Mezopotamya'da Türkmenlerin doğrulanmış varlığının, Türkmen "Yakut" kabilelerinin Dicle ve Fırat arasında göç etmeye ve yerleşmeye başladığı MÖ 9. yüzyıla kadar uzandığını belirtmektedir.⁷ Matar'ın "Kuzey Mezopotamya" olarak belirttiği yer Irak'ın kuzey sınırlarının ötesinde yani günümüz Türkiye'si'nde yer almaktadır. Ayrıca Türkmenlerin tarihi ola-

* Bu makale Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un danışmanlığında yapılmakta olan "Irak'ta İngiliz Manda ve ABD İşgal İdarelerinin Devlet Kurma Yöntemlerinin Mukayesesi" başlıklı tezden üretilmiştir.

1 Soner Doğan, "Irak Türkmenleri", Araştırma 68, İNSAMER, Haziran 2018. s.1.

2 Erşat Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı yay., İstanbul, 2003, s.14.

3 Aziz Kader el-Sabaci, *Tarih'ül Siyasi li Turkman'il Irak, Matbaat'ul Dar Saki*, Beyrut, 1999, s. 26-27.

4 Hasan Özmen, *Irak Türkmenleri ve İnsan Hakları*, Ankara, 2002, s. 14.

5 Abdurrahman Keyhani ve diğerleri, "Mevsuat El Siyasiye", I. Bölüm, *el-Mua'ssasat'ul Arabiyye li Dirasat ve'l-Neşr*, Beyrut 2007, s. 708; Selim Matar, *Merkez Diraset el-Umme el-İrakıyye*, Dalul el-Hikme, London, 2010, s. 131.

6 Selim Matar, *Cadal el-Huviyyat, el-İrak el-Cedid ve el-Fikir el-Cedid*, (Arap, Kürt, Türkmen ve Süryan), Cenif 2008 s. 436.

7 A.g.e. s. 355.

rak Irak'taki nüfuslarının (MÖ 9. yüzyıl) sayıca az olduğunu vurgulayan Matar, "Türkmenler, H. 54 yılında Emeviler devrinden başlayarak Abdullah bin Ziyad'ın iki bin Türkmen'i Bağdat'a getirmesiyle farklı zaman ve dönemlerde Irak'a yerleştiler." ifadelerini kullanmaktadır.⁸

Diğer yandan tanınmış Iraklı-Kürt tarihçi Dr. Kamal Mazhar Ahmed de "Türkmenlerin Irak'a ilk giriş tarihi, halifeye dört bin savaşıdan oluşan bir destek ordusunun geldiği H. 54 (674) yılına dayanmaktadır." ifadesini kullanmaktadır.⁹ Söz konusu yaklaşım Matar'ın aktardığı bilgi ile örtüşmektedir.

Türkmenler, Oğuz Türkçesi konuşmaktadır.¹⁰ Oğuz Türkçesi, Asya'nın göbeğinde yaşayan göçebe Türkmen boylarının Batı'ya göçen temsilcileri tarafından kullanılmaktadır. İslam öncesi Türk dilinin Göktürk lehçesi ve Oğuz lehçesi olarak ortak iki farklı lehçesi bulunmaktadır. Türklerin İslam dinine girmesinden sonra Göktürk lehçesine Batı lehçesi, Oğuz lehçesine ise Doğu lehçesi adı verilmiştir.¹¹ Gerçek Türkmen lehçesinin Oğuz lehçesi olduğu söylenebilir. Bu lehçe Selçuklu Türkleri aracılığı ile İran'a ve oradan Küçük Asya ile Irak'a girmiştir.¹² Arapça ve Farsçanın Türk dili ve Türkmen lehçesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılıp Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra bu lehçe, Osmanlı ve Azeri lehçeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran Azerbaycan'ında hâlen Azeri lehçesi konuşulmaktadır. Irak Türkmen lehçesi ise bu iki lehçe arasında yer almaktadır.¹³ Aralarındaki en önemli fark Anadolu'daki Türklerin 1928'den günümüze Latin alfabesiyle, Irak Türkmenlerinin ise Arap alfabesiyle yazmaya devam etmeleridir.¹⁴ Irak Eğitim Bakanlığına bağlı Türkmence Araştırmaları Müdürlüğü kurulduktan sonra Irak Türkmenleri de günümüzde kaynak ve kitap bulma kolaylığından dolayı Latin harflerine geçmişlerdir. Burada bazı Türkmenlerin, Timurlenk'in ordusundaki askerlerin torunları olduklarını iddia ettiklerini belirtmekte de fayda vardır.

Öte yandan İngiliz işgalciler, başından itibaren Irak Türkleri adını Irak Türkmenleri olarak değiştirme yönünde çaba göstermiştir. Lozan müzakerelerinde Lord Curzon, Musul eyaletinde yaşayan halk için "Bu halkın mensupları

8 Selim Matar, *Cadal el-Huviyyat, el-İrak el-Cedid ve el-Fikir el-Cedid* (Arap, Kürt, Türkmen ve Süryan), a.g.e. s. 136 – 437; Selim Matar, bu bilgiyi Taberi'den aldığını belirtmektedir.

9 Kemal Mazhar Ahmed, "Kerkük ve Tevabi'ha Hükm El Tarih Ve'l Damir", Irak'ta Kürt Meselesi üzerine bir belgesel araştırma, *Matbata'ul Rinviyn*, 1. Bölüm, Süleymaniye, Kerkük 2000, s. 82

10 Jeff Simons, *Irak el-Mustakbal, el-Siyassat'ul Amerikiyye fi İadat Teşkiyle Şark'ul Evsat*, çev. Said el-Azm, Beyrut, 2004, s. 64.

11 İbrahim el-Dakoti, *Mecelletü'l-Eha*, sayı 10-9-8, 1986/23, Bağdat, s. 55-56.

12 Yaghoob Rahimi Dashliboroon, "İran'da Oğuz/Türkmen Boyları", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, s.635, Ankara, 2015.

13 Said El Latif Bender Oğlu, *El Turkuman Fi'l Irak Savra, Dar El Hurriye Lil Tiba'a*, Bağdat, 1973, s.31-32

14 Selim Matar, *Cadal el-Huviyyat*, a.g.e s. 155.

Türkmen'dir ve Anadolu Türkleri ile alakaları yoktur.” ifadesini kullanmıştır. Türk heyeti başkanı İsmet İnönü ise Curzon'un cümlesine “Musul vilayetinde Türk, Kürt ve Arap aşiretleri yaşamaktadır.¹⁵ Dicle Nehri'nin Batı kıyısında Türkler ve Kürtler yaşıyor. Musul vilayetinde Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşuluyor.” şeklinde yanıt vermiştir.¹⁶ Öte yandan Osmanlı döneminde “Türkman” veya “Türkmen” tabirleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı yetkilileri, Kuzey ve Orta Irak'ta yaşayan ve şimdi “Türkmen” olarak adlandırdıkları halklara ve gruplara “Türk veya Türkler” olarak hitap etmiştir.¹⁷

Tamamı Müslüman olan Irak Türkmenleri, 1947 nüfus sayımına göre, Şii ve Sünni olarak tasnif edilmiştir. Bu sayımın verilerine göre Türkmen Şiiilerin sayısı, Türkmen Sünnilere göre daha fazladır.¹⁸ Ayrıca aynı dönemde Irak'ın toplam nüfusu 4.564.000 kişi iken Türkmen nüfusu 92.000 kişi olarak verilmiştir. Başka bir deyişle Türkmenler, 20. yüzyılın ortalarında yüzde 2 nüfus oranına sahiptir.¹⁹ Türkmenler Irak'ta Kerkük ve Erbil vilayetlerinde, bunun yanı sıra Musul'un Telafer ilçesinde, Diyala vilayetinde Hanakin, Mendeli ve Şehriban kentlerinde ve Vasıt'ta Aziziye semtinde yaşamaktadır. Ayrıca Bağdat ve Tikrit'te de önemli sayıda Türkmen nüfusu bulunmaktadır.²⁰

Krallık Döneminde Türkmenler (1921-1958)

Modern Irak'taki krallık dönemi (1921-1958), Irak'ın siyasi tarihinin önemli dönemlerinden birisidir. Bu dönemde ülkedeki siyasi sistemi tek başına Irak halkı oluşturmamıştır. Aksine ülkedeki siyaseti, büyük ülkelerle bağlantılı siyasi güçler belirlemiştir. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasında coğrafi olarak üç eyaletten (Bağdat, Basra, Musul) oluşan Irak dağılmış hâlde mezheplere, toplumlara ve azınlıklara ayrılmıştı. Yeni siyasi aktörler Irak toplumunu bir araya getirmeyi ve farklı grupları kontrol etmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle toplum sayı ve etkisine göre gruplara ayrılmıştır.

15 Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, 1 c., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 2018, s. 344.

16 Tuğrul Bakır, “Lozan Konferansı'nda Musul Meselesine Yönelik Türk Tezinin Oluşumunda Önemli Belge: Gazeteci-Bürokrat Haşim Nihat Erbil'in Türk Delegelerine Mektubu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 134, Sayı 264, İstanbul 2023, s. 56.

17 Habib El Hüzmüzi, *Muzakkirat Sahaftı Turkumani, Muassas'ul Vakf Kerkuk Lil Sakafa Ve'l Abhas*, İstanbul, 2016, s. 18-20.

18 Miss Bell, *Fusul Min Tairh'ul Irak El Karib, 1914 – 1920, Arapçaya çeviren: Cafer El Hayyat*, Bağdat, 1985, s.162

19 Hanna Batatu, *Irak el-Tabakat'ul İctimaiyye ve'l-Harakatu'l-Savriyye min Ahd el-Osmani Hatta Kiyamu'l-Cumhuriyye*, Arapçaya çeviren, Afif Bazzaz, cilt. 1, Muassasatu'l-Abhas'ul Arabiyya, ikinci baskı, Lübnan, 1995, s. 60.

20 Aziz El Hac, s. 82.

Türkmenler bu dönemde, İngiliz işgal politikasına ve manda dayatmasına karşı çıkan gruplar arasında yer almıştır.²¹ Bu siyasi çıkışlar arasında en önemli göstergelerinde birisi Türkmenlerin Kral I. Faysal'ın (1921-1933), Irak kralı olarak seçilmesi konusundaki tutumları örnek verilebilir. O dönemde gerçekleştirilen referanduma Kerkük Türkmenleri karşı çıkararak referandumu protesto ve boykot etmek amacıyla oy sandıklarına saldırmışlardır. Türkmenler referandumu, Irak'ı İngiliz sömürgeciliğinin vesayeti altına sokmak olarak tanımlayarak kabul etmediklerini vurgulamışlardır. Türkmenlerin referanduma yönelik tutumları, Miss Bell'in 14 Ağustos 1921 tarihli mektubunda açıkça ifade edilmiştir:

*“Referandum yapıldı ve Faysal kendisine oy vermeyen Kerküklüler dışında ittifakla seçildi. Kerkük şehrinin ve kasabaların ahalisi Türkmen'dir, köy sakinleri ise Kürtlerdir. Her iki grup da Arap hâkimiyeti istemiyor. Kerkük'ten iki mahalle Türk hükümdar istiyordu. Kürtler aslında İngilizlere karşı değiller, bizim korumamız altında bağımsız bir Kürt devleti istiyorlar. Bununla ne demek istediklerine gelince ne onlar ne de bir başkası bunun farkında değil. Onlar, Süleymaniye bölgesi ile herhangi bir şekilde ilişkilendirilmeyi de kabul etmiyorlar. Faysal gelmeden önce Irak devletinden ayrılma yönünde oy kullanmışlardı. Öyle ki Sir Percy Cox, Kerkük'ü akla ve mantığa uymaya ikna etmeyi başaramadı. Erbil ve Musul çevresindeki tüm Kürt bölgeleri ise siyasi ve ekonomik çıkarlarının Musul'a bağlı olduğunu anlayınca yola geldi.”*²²

Diğer yandan Irak Türkmenleri, 20 Kasım 1922 tarihinde kurulan Abdülmuhsin el-Sadun'un²³ ilk hükûmetini de desteklememişlerdir. Kerkük halkı yeni hükûmete; seçim süreçlerine hükûmet tarafından müdahale edilmemesi, Kerkük yerel yönetiminde Türk kimliğinin korunması, Kerkük ve çevresindeki Türkmen bölgelerinde Türkçenin resmi bir dil olarak kabul edilmesi ve Bağdat'ta kurulacak bütün hükûmet kabinelerinde Türkmenlere yer verilmesi talebini içeren ve dört maddeden oluşan bir muhtıra sunmuştur.²⁴

21 Erşat Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.19.

22 Miss Bell, s.383

23 Abdülmuhsin Saadun: (1929 – 1880): Başbakanlık, bakanlık ve parlamento başkanlığı yapmıştır. Abdülmuhsin Sadun, 16. yüzyılın başlarında Irak'a Hicaz bölgesinden gelen Sadun ailesine mensuptur. Bu aile daha sonra Irak'ın güneyinde bir emirlik kurmuştur. 300 yıl yaşayan bu emirliğe 1869 yılında Mithat Paşa son vermiştir. Daha sonra bu bölge merkeze bağlı bir idari merkez hâline gelmiştir. Abdülmuhsin Sadun, İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde dört sene boyunca eğitim almıştır. Buradan 1899 yılında teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. 1905 yılında kardeşi Abdülkerim Sadun ile beraber Sultan İkinci Abdülhamit'e refakat etmiştir. Abdülrahman el-Nakip hükûmetinin kurulmasından sonra Irak'ın Basra kentine dönmüştür. Daha fazla bilgi için: Hasan Latif Zubeydi, *Muassasat'ul Siyasa El Irakiyye*, El Arif Li'l Matbuat, Beyrut, 2013, s. 402 – 404.

24 Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.52.

Dönemin Irak Başbakanı el-Sadun, sunulan muhtıraya Temmuz 1923'te Türkçe yazılmış bir mektupla yanıt vererek belirtilen ikinci ve dördüncü şartları kabul ettiğini ifade etmiştir.²⁵ Türkmenler, Kerkük Araplarına bir bakanlık görevi verilmesiyle Abdurrahman el-Nakib hükûmetinde²⁶ temsil edilmişlerdir. Ancak Irak devletinin idare teşkilatının temelini atan, tüm tecrübelerini Irak devleti halkına veren ve kurumlarının inşasına katkıda bulunan Nuri Said Paşa²⁷ ve Yarbay Cafer el-Askeri²⁸ gibi Türkmen siyasi veya askerî şahsiyetlerin varlığına rağmen bu talepler I. Faysal döneminde devam ettirilememiştir.

Cumhuriyet Rejimlerinde (1958-2003) Türkmenlerin Durumu

Iraklı tarihçilerin çoğu Baas Partisinin iktidar olduğu tarihlerden itibaren Saddam Hüseyin rejiminin sona erdiği 2003 yılına kadar olan dönemi, düşünce özgürlüğünün yok sayılması, partilerin ve demokrasinin olmaması nedeniyle Irak'ın en kötü dönemlerinden biri olarak nitelendirmektedir. Türkmenler de bu dönemden en çok zarar gören unsurlardan birisi olmuştur. Dolayısıyla Türkmenler, altmışların sonu ve yetmişlerin başında kendilerine yöne-

25 Erşat Hürmüzlü, *Tarih el-Nidal el-Siyasi li Türkman El-Irak 1923-2003*, Kerkük Vakfı, İstanbul 2020, s. 20 -21

26 Abdurrahman El Nakip: Irak'ın ilk başbakanı. Tam adı Abdurrahman Bin Selman Bin Mustafa Bin Zeynelidin Bin Muhammed Derviş bin Husameddin'dir. Babası Şeyh Abdulaziz Bin Eş Şeyh Abdulkadir El Kiyani El Haseni'dir. 7 Temmuz 1845'te Bağdat'ın Bab El Şeyh mahallesinde doğmuştur. Çocukluğundan beri din eğitimi almıştır. Osmanlı Sultanı ile güçlü bir ilişkiye sahip olmuştur. Osmanlı yanlısı olmasının yanı sıra İngilizlere karşı da bir eğilimi söz konusuydu. Zira İngilizlerin temsil ettiği Batı medeniyetinin etkisi altındaydı. Daha fazla bilgi için: Hasan Latif El Zubeidi, *Muassasat 'ul Siyasa El Irakıyye*, s. 377-378.

27 Nuri Said Paşa 1888 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Babası Said Bin Salih Taha Bağdat'taki Evkaf müdürlüğünde görevliydi. Ganavi ve Mustafa adından iki kardeşi daha vardı. Annesi Fatima Bint Abdurrezzak'tır. Nuri Sadi kültürlü ve gelişmiş bir tabakaya mensuptu. Gerekli liyakatı taşımamasına rağmen herhangi bir toplumsal statüde gözü yoktu. Siyaset de hiç ilgisini çekmiyordu. Sadece Türk görevlilerle olan ilişkisini korumaya çalıştı. 1899 yılında Bağdat'taki askeri okula girdi ve 1902 yılında mezun oldu. Daha sonra arkadaşlarıyla beraber İstanbul'a gidip burada 1903 yılında Harp Akademisi'ne girdi. Osmanlı sonrasında Irak siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan devlet adamlarından biri olan Nuri Said Paşa'nın İngiltere ile yakın ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. 1930-1958 yılları arasında farklı hükümetlerde 8 kez Başbakanlık görevini ifa etmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Abdurrezzak Ahmed El Nuseyri, *Nuri Said ve Davruhu Al Siyasa'ul Irakıyya Hatta A'am 1932*. Müracaa Kemal Mazhar Ahmed, Mektebet'ul Yakazat'ul Arabıyye, Bağdat, 1988, s.17 – 21:

28 Cafer el Askeri (1885 – 1932): Muhammed Cafer Bin Mustafa Bin Abdurrahman, Bağdat'ta Ali Efendi Cami Mahallesinde dünyaya geldi. Ailesinin ikinci çocuğuydu ve babası Osmanlı ordusunda albaydı. 1877 yılındaki Türk – Rus savaşına katıldı. Askeri lakabının askerlik mesleğiyle bir alakası yoktur. Aksine bu isim Kerkük yakınlarındaki Askeri köyünden gelmektedir. 1904 yılında teğmen rütbesiyle askeri okuldan mezun oldu ve Bağdat'taki 6. Orduya atandı. Daha sonra Almanya'ya gönderildi ve 1910 -1912 yılları arasında orda kaldı. 1913 yılının sonlarında ise Osmanlı ve Balkan Devletleri arasında savaşın patlak vermesi üzerine oradaki arkadaşlarıyla beraber görevlerinin başına çağırılmıştır. 26 Şubat 1916'da bir İngiliz birliğine esir düşmüştür. Cafer Al Askeri daha sonra Mart 1918'de Emir Faysal'a katılmıştır. Bk. *Muzakkirat Cafer El Askeri*, Dar El Selam, Londra, 1988; Alaa Casem Muhammed, *Cafer El Askeri ve Devruhu El Siyasi Ve'l Askeri Fi Tarihi'l Irak Hatta A'am 1936*, Maktabat'ul Kadiyya El arabıyye, Bağdat, 1987.

lik uygulanan katliam, göç ettirme ve Araplaştırma gibi baskıcı politikaların en önemli kurbanlarından birisi olmuşlardır. Bu dönemde Türkmen varlığını dışlamaya, kültürel ve siyasi durumlarını ötekileştirmeye yönelik planlar uygulanmıştır.

Cumhuriyetin ilanı akabinde Türkmen gruplar, bir heyet oluşturarak darbe liderlerini ve onların yeni rejime desteklerini belirtmek üzere Bağdat'a gitmeye karar vermiştir. Bağdat'a giden Türkmen heyeti memnuniyetle karşılanmıştır. Irak halkının asli unsurlarından olan Türkmen halkının memleketin gelişmesi yolundaki çabaları ve fedakarlıklarına övgüde bulunulmuştur. Ayrıca Türkmen halkının haklarını koruma ve Irak'a hizmet konusundaki çalışmalarını kolaylaştırma sözü verilmiştir. Ancak cuntacılar, idari sistemi oluşturduktan sonra Türkmenlerin taleplerine olumlu cevap vermemiştir. Bununla birlikte devrimden sonra kurulan Münhal Devrimci Komuta Konseyinin oluşturduğu mezhepsel ve milliyet ayrılığına dayalı yapıda, Sünni cumhurbaşkanı, bir Sünni yardımcı ve bir Kürt yardımcı yer almasına rağmen Türkmenlere temsilci verilmemiştir.²⁹ Abdülkerim Kasım'ın Türkmenlere "hoş geldiniz" konuşmasının üzerinden birkaç ay geçtikten sonra -1958 yılının Ocak ayının son haftasında- şehirdeki durumu istikrarsızlaştırma ve halk arasında korku salma amacıyla Kerkük'teki Türkmen evlerinde silah aranmaya ve denetim yapılmaya başlanmıştır. Bu aramalar sırasında Türkmenlerin paraları ve altınları dahi çalınmıştır.³⁰

Bununla yetinmeyen Kasım³¹ hükûmeti tarafından desteklenen Kürt komünistler, başta petrol zengini Kerkük olmak üzere Türkmen bölgelerinin

29 Erşad Hüzmüzlü, *Tarih el-Nidal el-Siyasi li Türkman El-Irak 1923-2003*, s. 122-125.

30 A.g.e. s.162

31 Abdülkerim Kasım 21 Ekim 1914 tarihinde Bağdat'a bağlı El Mehdiyye mahallesinde doğmuştur. Kardeşleri arasında dördüncü çocuk olan Abdülkerim ilkokulu Bağdat'ın güneyindeki El Svayira ve El Rasife medreselerinde okumuştur. Lisede Edebiyat bölümünden mezun olduktan sonra 1932 yılında askeri okula girmiş ve 1934 yılında mezun olmuştur. Mezhepçilikle alakası olmayıp seküler bir şahsiyettir. Bazı kaynaklar onun Sünni bir baba ile Feyli Şii bir anneden olduğunu söylese de kesin kaynaklar Abdülkerim Kasım'ın hem annesinin hem de babasının Feyli Şii olduğunu ortaya koymaktadır. Ailesi orta tabakadan gelmektedir. 1958 yılında krallık rejimine ve İngiliz siyasetine karşı "Hür Subaylar" örgütüyle beraber bir darbe gerçekleştirmiş ve Cumhuriyet rejimini ilan etmiştir. İktidarı döneminde Sovyetler'e ve Irak Komünist Partisi'ne yakın bir tutum sergilemiştir. Halbuki Irak Komünist Partisi 1961 yılında kendisine karşı bir darbe girişiminde bulunmuştur. Ancak o, iktidarının ilk dönemlerinden beri sokağa hâkim olmalarından dolayı bu partiyi desteklemiştir. Hatta "Halk Direniş Birlikleri" adlı silahlı yapıyı Kasım'ın desteğiyle kurmuşlardır. Belki modern Irak tarihinin ilk milis yapısı olan bu örgüt iktidar karşıtı muhaliflere karşı faaliyet göstermiştir. Abdülkerim Kasım, yaklaşık beş buçuk yıl başbakan ve Genel Kurmay Başkanı olarak iktidarda kalmıştır. Bu süreçte cumhurbaşkanlığı makamı boş kalmıştır. Abbasi Devleti'nin yıkılmasından sonra Irak'ı yöneten ilk Iraklı olarak nitelenen Kasım halka yakınlığı ve fakir kesime olan ilgisiyle tanınırdı. İlmli bir dini görüşe sahipti. Genelde komünistler tarafından uygulanan darağacı ve ceset çekme sistemi onun döneminde kurulmuştur. Eski arkadaşı Abdülselem Arif Baas Partisi'nin yardımıyla Kasım'a karşı 1963 yılında bir darbe gerçekleştirip onu iktidardan indirmiştir. Kasım öldürülüp ve cesedi parçalanmıştır. Bu darbeyi gerçekleştirenlerin biri de Saddam Hüseyin El Tikriti'dir.

kontrolünü ele geçirmiştir. Iraklı komünistler, “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” adına Kürt davasını kutsallaştırmaya ve tüm ayrılıkçı tezlerini meşrulaştırmaya ve Türkmenleri Turancı, sağcı, iş birliği, gerici ve benzeri yaftalarla yargılamaya çalışarak tecrit etmişlerdir. Hatta bazı fanatikler tarafından Türkmenlerin katledilmeleri meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Irak’taki siyasi güçler, ülkenin kuzeyindeki denge ve istikrarın sağlanmasında Türkmenlerin belirleyici stratejik önemini göz ardı etmiştir.³²

Baas Partisi (1964-2003) ülke yönetiminde söz sahibi olduğu süre zarfında, Irak halkına yönelik baskıcı bir tutum sergilemiştir. Parti, ülkeyi komşu ülkelerle savaşa sokmuş ve ülkenin ekonomik imkanlarını yok etmiştir. Baas, Irak ve halkı için güç ve kalkınmanın tüm unsurlarını istikrarsızlaştırarak Irak toplumunun kimliğini silme politikasını benimsemiştir. Bu siyasetin en önemli kurbanları ise yine Türkmenler olmuştur. İlgili dönemde Türkmenlere yönelik Araplaştırma politikası uygulanmıştır. Öyle ki Türkmenler, 1979 sonrası nüfus sayımlarında iki seçenektan birini (Arap veya Kürt) seçmek zorunda kalmışlardır. Sonuç olarak birçok Türkmen ya Arap ya da Kürt olarak kabul edilmiştir. Irak yönetimi, Türkmenleri asimile etmek ve bölgelerini Araplaştırmak için özellikle 1980’den sonra çeşitli baskılarını arttırmıştır. Açık yerlerde Türkçe konuşmayı yasaklamakla kalmamış, telefonda kendi ailesiyle konuşmaları dahi cezalandırma yoluna gitmiştir.³³

Dolayısıyla Baas hükümetinin okullarda ad, soyad ve milliyetin Arap olarak değiştirilmesi gibi Araplaştırma politikasını izlemesi Türkmen kimliğine zarar vermiştir. Saddam Hüseyin’in diktatör rejimi de Türkmen köylerini ve bölgelerini bombalayıp yerle bir etmiştir. Türkmen halkını sürgün ederek ağır bir şekilde topluca göçe zorlamıştır. Aynı zamanda idari düzenlemeler açısından da kapsamlı değişiklikler yapmıştır. Özellikle Kerkük’te Türkmen bölgelerini komşu vilayetlerle bağlayarak Kerkük’le ilişkisini kesmiştir. Ayrıca Saddam rejimi, Türkmen bölgelerinde gayrimenkul alım satımını yasaklamış ve Türkmenlere kimliklerini açık ettiklerinde baskı uygulayıp iş imkânlarını azaltma yönünde girişimlerde bulunmuştur.³⁴

29 Ocak 1976’da yayımlanan 14 sayılı Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile Kerkük Valiliği’nin adı et-Ta’ mim olarak değiştirilmiştir. Böylece Türkmenlere yönelik hukuk ihlali politikasına devam edilmiştir.³⁵ Bu baskıcı politikalar, ana hatları ile şu şekilde gerçekleştirilmiştir.

32 Selim Matar, s.251 – 252

33 İlhan Yılmaz, “Geçmişten Günümüze Irak’ta Türkmen Politikası”, ÇTTAD, V/12,(2006/Bahar), s. 129.

34 Hüseyin Celub El Saidi, *Akalliyat’ul Irakiyye Min Al İzab İlal Temekkun* (Belegesel Araştırma), Dar El Huda Lil Tibaa Ve’l Neşr, Nisan 2014, s.50

35 Aziz Kader El Samanci, *Tarih’ul Şşyasi Li Turkman El Irak*, Dar El Saki, Beyrut, 1999, s.209

1. Araplaştırma ve zorunlu göç politikası: Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak rejimi, katı bir Araplaştırma politikası izlemiştir. 11 Mart 1972'de Saddam Hüseyin ile Mustafa Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) arasında Kürtlere özerklik tanıyan bir anlaşma imzalanmıştır. Daha sonra rejim Kerkük'ü Araplaştırmak ve Türkmen aileleri bölgeden sürmek amacıyla çok katı bir plan uygulamaya başlamıştır. Devrim Komuta Konseyi, Türkmenlerin üç güney vilayetine (Amara, Semave ve Kut) zorunlu göç ettirilmesi yönünde bir karar almıştır. Ocak 1980'de çıkarılan 1391 sayılı karar, bu bölgelerde Türkmenlerin iskânına yönelik toplu konutların yapılması yönünde bir talimat içermektedir.³⁶ Ancak bu karar, Eylül 1980'de Irak ile İran arasında savaşın patlak vermesiyle uygulamaya konulmamıştır. Rejim göç politikasına devam ederek Türkmenleri zorunlu göçe tabi tutmuş ve güney ile orta illerdeki Arapları Kerkük'e yerleştirmeye yönelik politikalar uygulamıştır. Bu bağlamda, 27 Eylül 1984'te alınan 1081 sayılı karar uyarınca³⁷ Irak'ın güney vilayetlerinden getirilen Araplar, Türkmen bölgelerine yerleştirilmeye başlanmıştır.³⁸ Hükûmet ayrıca, 1990'daki Şabaniye ayaklanmasından sonra Kerkük'te yaşamaya karar veren her Arap aileye 30.000 Irak dinarı mali destek ödeme kararı almıştır.³⁹ Ayrıca rejim, İyad Kanaan el-Sadid başkanlığındaki Zorunlu Göç Komitesi aracılığıyla 2000 Türkmen aileyi başka bölgelere göç ettirmiştir.⁴⁰ Baas yönetiminin baskıcı politikaları çerçevesinde Türkmen köyleri bombalanarak yıkılmıştır. Bu operasyonla Beşir, Hamzalı, Yayı ve Tesin adlı Türkmen köylerinin hepsi yerle bir edilmiştir.⁴¹ Bununla birlikte rejim Türkları, Kümbetler, Kızılyar, Beşir, Yayı, Balava ve Tuzhurmatu gibi Türkmen köylerine ait olan toprakları, bedevileri o bölgelere yerleştirmek amacıyla düşük fiyatlarla kamulaştırmıştır. Böylece millî kimliklerini yok etme girişimleri çerçevesinde Türkmenler, ülke içinde zorunlu göçe tabii tutulmuşlardır. Dolayısıyla Türkmenler, rejimin dayatmaları neticesinde milliyetlerini Arap olarak değiştirmeye zorlanmıştır.⁴²
2. Türkmen vatandaşlarının ticari araç (kamyon, damperli kamyon ve yük aracı) sahibi olma hakları da reddedilmiş ayrıca 1994 yılında çıkarılan bir

36 El Veka'i El Irakiyye sayı 2856, 2/11/1981

37 Abdulhalik Çay, (1987), "Irak Türklerinin Tarihine Genel Bir Bakış", (Bildiri), Mahir Nakip, Ziyad Köprülü (Ed.), *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, 31 Ocak 1987, Gazi Üniversitesi: Ankara, s. 23-27.

38 Bilgay Duman, "Irak'ta Tarihsel Süreç İçerisinde Türkmenlere Yönelik İnsanlık Suçları ve 2003 Sonrası Türkmenlerin Hukuki Durumu", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2012, Sayı: 13, s. 90-91.

39 El Saidi, s.55.

40 A.ge, s. 60

41 Sercan Doğan, Nebahat Tanrıverdi O, "Kerkük'te Mülk Anlaşmazlıkları", *ORSAM Rapor*, No: 30, ORSAM-Ortadoğu Türkmenleri Rapor No: 8, Mart 2011.

42 El Saidi, s.70-71

idari karar ile rejim, Türkmenlerin sahip oldukları ev ve dükkanları kiralamalarına da engel olmuştur.⁴³

3. Türkmenler'in gayrimenkul sahibi olmalarının engellenmesi: Devrim Komuta Konseyi, 8 Nisan 1984'te 418 sayılı kararı yürürlüğe sokmuştur.⁴⁴ Söz konusu karara göre Kerkük vilayetinde bulunan Türkmenlerin gayrimenkul mal satın alması yasaklanmıştır. Dolayısıyla Türkmenler, Arap olmadıkları sürece onlara satılan herhangi bir araziye üstlerine alamamıştır.⁴⁵
4. Milli Kimliği Değiştirme kararı: Devrim Komuta Konseyi, 6 Eylül 2001 tarih ve 199 sayılı kararnamesi ile Irak'ta Osmanlı idaresi dönemine ait kayıtlarda intikal vakaların varlığını dikkate almıştır. Böylece milliyetini Arap olarak değiştirmek isteyenlerin bir dilekçe sunması istenmiştir. Ancak bu kararnameden önce de Devrim Komuta Konseyi 1988 yılında, bir Arap'ın milliyetini herhangi bir nedenle başka bir milliyetle değiştirmesini engelleyen bir karar almıştır.⁴⁶

Milliyetin düzeltilmesini talep etmek için formlar dağıtılmış ve halk bu formları doldurmaya zorlanmıştır. Ayrıca formların doldurulma süreci tamamlanmadan tüm resmi işlemlerin yürütülmesi yasaklanmıştır. Halk, bu evrakları ibraz etmediği sürece gıda karneleri de geri alınmıştır. Rejim, tüm Türkmen aşiretlerinin Arap aşiretlerini seçmelerini ve onlara bağlı olmalarını talep etmiştir. Türkmenlere yönelik bu tür politikalar uygulanırken İçişleri Bakanlığı, Kürtlerin milliyet değiştirme işlemlerini durdurmuştur.⁴⁷

Türkmenlerin milli kimliklerine yönelik baskılar sadece hukuki ve siyasi hayatta değil sosyolojik alanda da görülmektedir. Sosyolojik baskıların en önemli yansımaları ise Türkmenlere yapılan katliamlar olarak görülmektedir. Türkmenler, Irak tarihindeki 1921-2003 kraliyet ve cumhuriyet dönemlerinde birbirini izleyen hükümetler tarafından aşağıda belirtildiği gibi ciddi hak ihlallerine maruz kalmıştır.

1. Levi kuvvetleri (Süryaniler) tarafından 1924 yılında Kerkük'te Türkmenlere yönelik ilk katliam yapılmıştır. Bu katliam, Ermeni katliamı olarak da bilinmekle birlikte bu tanım yanlıştır.
2. İkinci katliam, 1946'da Gavurbağı katliamı olarak adlandırılan katliamdır.
3. Üçüncü katliam 1959'da Komünistler tarafından Birinci Cumhuriyet'in kurulmasından sonra gerçekleşmiştir.

43 El Samancı s. 211

44 Aydın Beyatlı, "Dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi", (Bildiri), Mısak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, 28 Ocak 1997- Konya, Ankara 1998, s.43.

45 Erşad Hürmüzlü, s. 293.

46 A.g.e, s. 291.

47 A.g.e s.291

4. Eylül 1961'de patlak veren silahlı Kürt isyanına karşı tutum, Türkmenler ile Kürtler arasındaki ilişkilere de yansımıştır.⁴⁸
5. 1991'de eski rejim güçleri tarafından Altunköprü'de Türkmenlere karşı bir katliam gerçekleştirilmiştir.⁴⁹

Irak Devleti Anayasalarında Türkmenler

Türkmenlerin ötekileştirilmesi günümüze ait bir sorun değildir. Bu sorun Irak Devleti'nin kuruluşuna kadar gitmektedir. 1921'de İngiliz Mandası tarafından hazırlanan anayasa taslağının yayınlanmasından bu yana sorunlar devam etmektedir. Bu anayasa taslağında kamu hak ve özgürlükleri alanında etnik ve ulusal çeşitliliğe⁵⁰ değinmeden vatandaşlar arasında eşitliğin temelleri atılmış ve 1921'de kurulan hükümet de eşitlik temellerine göre hareket edeceğini taahhüt etmiştir. Devlet, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne yasal bir taahhütte bulunana kadar Türkmenler, ötekileştirmeye devam etmiştir. Söz konusu taahhüt Türkmen, Kürt ve Iraklı azınlıkların temel haklarına saygı gösterilmesine yönelik olmasına rağmen bunlar kâğıt üzerinde kalmıştır.⁵¹ 1925 Anayasası ile başlayan Irak Anayasaları, 1959 Geçici Anayasası, 1970 Geçici Anayasası ve 1973 ve 1977 yıllarında yapılan değişiklikler ve ardından 1990 Geçici Anayasası'nda bu konuya özellikle değinilmemiştir. Öyle ki Türkmenler en temel vatandaşlık haklarından bile mahrum bırakılmıştır. 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Irak'ı işgalinin ardından 2004 Geçici Anayasası olarak adlandırılan geçici hükümet yönetim kanununun çıkarılmasıyla mezhepçilik güçlenmiş ve Türkmenler bölünmüştür.⁵² Söz konusu anayasa çerçevesinde Türkmenler, Irak'ın üçüncü asli unsuru olarak kabul edilmemiştir.⁵³

21 Nisan 2012'de bazı Türkmen milletvekilleri, Türkmen hakları konusunu incelemek için İnsan Hakları Komisyonu, Hukuk Komisyonu, Güvenlik ve Savunma Komitesi ve Uzlaşma Komisyonu olmak üzere dört komiteden oluşan bir komisyon kurmuştur. Komisyon, savunma ve içişleri bakanlıkları, emniyet

48 A.g.e s.329

49 Beşar El Beyati, Turkuman El Irak... *Min Ta'miş ve İttihad İla Masîr Mechul*, Anadolu Ajansı, 3/11/216, erişim tarihi, 23 Aralık 2021. <https://is.gd/qaPVv0>; Bilgay Duman ve Feyzullah Tuna Aygün, *Telaferli Türkmen Göçmenlerin Durumu ve Telafer'in Geleceği*, Orsam Rapor, No: 215, Ekim 2017, s.9

50 Bu anayasadaki 6. Maddeye göre, "Iraklılar din, mezhep ve ırkı ne olursa olsun kanun önünde eşitti." Daha fazla için bkz. *Habib El Hürmüzi, el -turkuman Fi'l Teşri'at el-Kanuniye el-İrakıya*, Kerkük vakfı, İstanbul 2019, s.22.

51 Habib El Hürmüzlü, s.24

52 Mahmud El Şinavi, *Irak El Taih Beyna'l Taifıyye Ve'l Kavmiyye, Hela Lil Neşr Ve'l Tevzii*, Mısır, 2012, s.170

53 Mahir Nakip, "Irak'ta İhtilafı Bölgeler ve Türkmenler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 49, Ocak 2013, s.99.

teşkilatları, bağımsız kuruluşlar, bakanlıklar ve başbakanlıklardaki atama ve üst idari görevlendirmelerde ulusal dengenin sağlanmasını öngörmesi nedeniyle Türkmenlerin üçüncü asli unsur olduğuna karar vermiştir. Böylece Türkmen öğrencilere Harp Okulu ve Polis Okulunda kontenjan verilmiş, mezhepsel ve terör yuvalarından sistematik hedef olmaktan koruma amaçlanmıştır. Parlamento, 21 Temmuz 2012'deki 37. oturumunda, Irak anayasasının 3. ve 4. maddeleri, 9. maddesi, Birinci A, 125. maddesi, 108. maddesi ve 116. maddesi uyarınca Türkmen Haklarının Korunması Kanunu'nun okunmasına karar vermiştir. Ancak bu fıkraların çoğu uygulanmamıştır. Türkmenler güvenlik kurumları olmak üzere çoğu kurumdan hâlâ dışlanmaktadır. Devlet yönetiminde etkili olan bazı merciler, Türkmenlerin meşru haklarını elde etmelerini engellemek için çabalamaktadır.⁵⁴ Tüm bunların Türkiye'ye yakın durmalarından ve Türkiye'nin beşinci kolu olarak görülmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Devletin, ülkedeki geri kalan asli unsurlarla olan ilişkileri Baas'ın bu teorisi üzerinden yürütülmektedir. İster İslami ister seküler olsun tüm Arap ve Kürt siyasi partilerinde bu görüş hâlen mevcuttur.⁵⁵

Irak anayasalarında Kürtlere haklar tanınmasına rağmen Türkmenlere özellikle değinilmemiştir.⁵⁶ Türkmenlerin haklarını kaybetmesine yol açan ana faktörlerden birisinin de Türkmenlerin Irak'taki çeşitli siyasi dönemlerde aktif politika ve siyasete katılmakta isteksiz davranmalarının sebep olduğu söylenebilir. Bu duruma özellikle 1970 ve 1973 yıllarında maruz kaldıkları idamlar sebep olmuştur.⁵⁷ Baas hükûmeti, o dönemde 26 Türkmen gencini idam etmiştir. Diğer bir sebep ise önceki ve mevcut hükümetlerin Türkmenleri Türkiye'nin beşinci kolu olarak gördüklerinden dolayı temkinli davranmalarından kaynaklanmaktadır. Irak devletinde Türkmenlerin ötekileştirilmelerine yol açan asıl sebep ise İngiliz (1917-1920) ve Amerikan (2003) işgaline karşı çıkmalarıdır. Özellikle 2003 yılından sonra Irak'taki bazı siyasi güçlerin benimsediği bölücü politikalar karşısındaki dik durmaları da buna dâhildir.⁵⁸

1921-2014 Yılları Arasında Türkmenlerin Millî Duruşu

Irak Türkmenlerinin yaşadığı Telafer'den Mendeli'ye kadar olan coğrafya, Araplarla Kürtleri ayıran coğrafi bölgedir. Burası genel olarak bölgede ve özel

54 Habib El Hürmüzlü, *Kavm Yad'un El Turkuman, Muassasat Vakf Kerkuk Lil Sakafa Ve'l Abhas*, Ankara, 2016, s.80-85.

55 Hebba Mecid Sebut, *Elam El Huviyye El Akalliyat Fi'l Irak ve Mukhadat El Huviyye El Vataniyye, Dar El Varak*, Bağdat, 2020, s.98

56 Amer Ali El Samr, *Şimal El Irak 1975 – 1985 Dirasat Siyasiyye, Markaz El Arabi Lil Abhas*, Beyrut, 2012, s.329

57 Hasan Mazin, "Irak'ın Gizlenen Gerçeği Türkmenler", Irak Krizi (2002-2003), ASAM yay., Ankara, s.57, 2003.

58 El Şinavi, s.170

olarak Irak'taki çatışmanın eksik olmadığı bir yerdir. Dolayısıyla Türkmenler, kendilerini millî, dini ve siyasi olmak üzere üç proje arasında bulmuştur.⁵⁹

Irak Türkmenlerinin millî duruşu; Türkmen siyasi tarihinin en önemli noktalarından birini temsil etmiştir. Bu millî duruş, Türkmenlerin vatanseverliğinden kaynaklanarak üstlenilmiştir. Türkmenler ülkelerine, ülkelerinin onlara verdiğiinden fazlasını vermiştir. Türkmenler, ötekileştirilip yalnızlaştırılmalarının yanı sıra 2003'ten önce Irak'ı yöneten farklı rejimler tarafından haksızlıklara ve zaman zaman katliama uğramıştır. Tüm bunlara rağmen Türkmenler, aşağıda belirtilen Irak'ın millî meselelerinde izler bırakmıştır.

Bunlardan ilki "1920 Devrimi"dir. Çoğu yabancı ve Arap kaynaklarında, 1920 devrimini tetikleyici kıvılcımının Semave'deki Şeyh Cun Şaalan'ın hareketinden önce Telafer şehrinde başladığı belirtilmektedir. Telafer Devrimi, güneydeki devrimden sorumlu olanların tereddütlerini ortadan kaldırdığı için İngilizlere karşı Büyük Güney Devrimi'ni ateşleyen kıvılcımdır.⁶⁰ Telafer Türkmenleri, şehirdeki İngiliz garnizonunu yıkıp Arap hükûmetine katılmalarının duyurulmasını talep etmiş ve bunu da İngiliz subayını (Yüzbaşı P. Steward) öldürerek göstermişlerdir. İngiliz işgal güçleri şehrin kontrolünü yeniden ele geçirmek ve halka en ağır cezaları uygulamak üzere var güçlerini kullanmıştır. Aşiret yapısının güçlü olduğu Musul'da, Türkmen aşiret ve ailelerin neredeyse tamamı bu dönemde Türkiye taraftarı bir tutum sergilemiştir.⁶¹ Şehir ahalisi 8 Haziran'da şehri tamamen boşaltıp Karaçuh ve çevre köylerin dağlık bölgelerine kaçtıklarından bu durum "Kaçakaç" yani büyük kaçış olarak adlandırılmıştır.⁶² Miss Bell'in anılarında bahsettiği gibi İngiliz kuvvetlerinin Türkmen şehri Telafer'i tamamen yok etmeyi amaçladığını belirtmekte fayda vardır.

*"Bu olay, bir had bildirme taarruzu olarak meydana çıktı. Şemmeriler artık Nusaybin'de oldukları için tutuklayamayız. Ancak Telafer halkının tamamı kentten çıkarılacaktır. Kentin bütün ahalisi kovularak köylere ve ovalara gitmeleri emredilecektir. Şehirdeki her bir ev yıkılacaktır. Şehrin yeniden imarına da izin vermeyeceğiz. Bu karara ben de tamamen katılıyorum, Musul halkı da katılıyor. Eğer biz manda yönetimi isek onları bu tür olayların tehlikelerinden korumamız gerektiğini söylüyorlar."*⁶³

59 Miymona El Basil, *turkuman El Irak Muhaddidun Bi Selasit Meşar'i, Tekarir Arabiyye, El Arabi El Cedid*, Temmuz 2010, erişim tarihi, Aralık 2021, <https://is.gd/pEDpX2>

60 Miss Bell, s.156

61 Zekeriya Kurşun; Davut Hut, *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, 0077, İstanbul, 2020. s.80.

62 Erşad Hüzmüzlü, *Tairh El Nidal El Siyasi Li Turkuman El Irak 1923 – 2003*, s.19

63 Misa Bell, s.156

İkincisi Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri tarafından işgal edilmesi sürecidir. Rejim tarafından ötekileştirilip yalnızlaştırılmasına rağmen Türkmenler, Amerikan işgaline karşı tutum takınmışlardır. Diğer Irak partileri gibi 2003'te Amerikan işgali gölgesi altına girmeyi de kabul etmemişlerdir. Amerikan yönetiminin Türkmenlerin bu tutumuna tepkisi ise 2003 sonrası oluşan yeni düzende ve devletin kritik noktalarından Türkmenlerin uzaklaştırılmasında kendisini göstermiştir.

Üçüncüsü 2005 Irak Anayasası'dır. 2005 Irak Anayasası'nın Irak topraklarının ve halkının birliğini tehdit eden 140. maddesinin⁶⁴ uygulanması engellenmiştir. Irak'ın kuzeyindeki tüm Türkmen bölgeleri, bu kabullenmeme sonucunda büyük sıkıntı çekmiş ve zarar görmüştür. Bazı siyasi güçler de terör örgütü el-Kaide ve PKK aracılığıyla suikast ile göç operasyonlarıyla bu bölgeleri istikrarsızlaştırmaya çalışmıştır. Son olarak da terör örgütü IŞİD'in bölgeye girişi kolaylaştırılmıştır. Bu operasyonların kurbanları ise Türkmenler olmuştur.

Dördüncüsü ise 2014-2017 yılları arasındaki IŞİD savaşıdır. Irak şehirlerini terör örgütü IŞİD'den kurtarmak için yapılan savaşların çoğuna Türkmenler de katılmıştır. Türkmenler, Irak topraklarını Emirli ilçesinden başlayıp Musul'un kuzeybatısındaki el-Ayadiya'ya kadar olan bölgede IŞİD terörist gruplarından temizlemek ve kurtarmak için Haşdi Şaabi saflarında geniş katılımlarının⁶⁵ yanı sıra diğer güvenlik güçlerine ait her türlü oluşuma iştirak etmişlerdir. Ayrıca (Curf Al-Sakhar, el-Tarthar, Biji, Tikrit, Makhoul Dağları ve el-Anbar) kurtarma operasyonlarına da katılmışlardır. Genel olarak Türkmenlerin bu muharebelerin bazılarında katılımı, federal polis, ordu, özel kuvvetler ve Haşdi Şaabi dâhil olmak üzere güvenlik hizmetlerinin çeşitli saflarındaki liderler düzeyinde gerçekleşmiştir.⁶⁶

Ötekileştirme ve Dışlanma Geçmiş Bağlamında Irak Türkmenlerinin Hukukî, Siyasi ve Sosyal Kazanımları

Irak devletinin kurulduğu tarih olan 1921 yılından 2021'e kadar Türkmenlerin durumunu değerlendirdiğimizde; kraliyet döneminde Türkmenlerin durumunun ifade özgürlüğü, sosyal hayat ve ticaret bakımlarından Cumhuriyet dönemine göre nispeten daha iyi olduğu görülmektedir.⁶⁷ Cumhuriyet döneminde özellikle Baas rejiminin baskıcı politikalarının birçok etnik ve dini grup

64 Mahir Nakip, "Irak'ta İhtilaflı Bölgeler ve Türkmenler", s.99.

65 Mahmut Hamsici, "Haşdi Şabi'deki Türkmenler", BBC Türkçe, Kerkük-Tazehurmatu, 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41514522> (20.09.2023).

66 Türkmen Tarihçi ve hukuk adamı Cafer El Telaar ile *raportaj*, 20 Aralık 2021

67 Habib El Hüzmüzlü, *El Turkuman Fi'l Teşriat El Kanuniyye El Irakiiyye*, s.24

üzerinde olduğu gibi Türkmenler üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Ancak bu baskıların Baas dönemiyle son bulmadığı gözlemlenmekte, baskıların ve dezavantajların yanında ön plana çıkan olumlu gelişmelerin de olduğu dikkat çekmektedir. Nuri el-Maliki hükümeti döneminde (2008-2014) Türkmenler, çeşitli bakanlık görevleri üstlenmişlerdir ve bu dönem Türkmenler açısından iyi bir dönem olarak kabul edilebilir.⁶⁸ Tüm bunlara rağmen İngiliz ve Amerikan işgal güçleri tarafından Irak toplumunun çoğunda Türkmenlerin Irak'ın asli ve etkili bir unsuru olmadığı yönünde bir bakış açısı geliştirilmiştir. Dolayısıyla Türkmenler işgale ve ülkenin bölünmesine karşı çıktıkları için vatansever duruşlarının bedelini ödemişlerdir.⁶⁹

Önceki rejimlerin politikaları ve Türkmenlere yönelik göç ettirme ve Araplaştırma faaliyetleri yoluyla çifte standart uygulanmasının bir sonucu olarak bu politikaların toplum üzerinde olumsuz yansımaları olmuştur. Müslüman Türkmenlerin mezhepsel olarak Şiiiler ve Sünniler olarak neredeyse eşit olarak ayrıldığı da bilinmektedir. 2003 yılındaki Irak'taki rejim değişikliğinden bu yana Türkmen partileri diğer Irak partileri gibi ulusal, mezhepsel ve bölgesel bağlamda dağılma ve bölünme sıkıntısını çekmektedir. Aynı milletten insanlar arasındaki bu bölünmelerin nasıl olduğunu ve neden bu bölünmelerin gerçekleştiği de şu şekilde açıklanabilir.

1. Etnik ayrışma: Araplaştırma ve millet değiştirme programının önceki rejimlerin politikacıları tarafından da takip edilmesi sonucu, dikkatler millet değiştirmeye çevrilmiştir. Böylece Türkmenlerin Arap kökenli oldukları kabul edilmiştir. 2003'teki rejim değişikliği sonrası bölgesel hükümet de aynı yaklaşımı benimsemiştir. Bölgedeki bazı sakinler, Kürt kökenli olarak kabul edilmiştir. Bu bölgelerdeki halkların diğer bir kısmı ise hâlen asli kimliğine bağlı kalmaktadır. Diğer yandan bazı Türkmen bölgelerinde, özellikle Ninova vilayetinde, dilinin Türkmence, soyunun Arap olduğu iddiasında ısrar eden bazı aşiret liderleri ve ileri gelenler mevcuttur.
2. Mezhepsel ayrışma: Müslüman olan Türkmen halkı, Sünni ve Şii olmak üzere iki mezhebe ayrılmaktadır.⁷⁰ Bu mezheplerden hangisinin nüfus olarak fazla olduğuna ilişkin net bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer yandan Sünni Türkmenlerin çoğu Hanefi ve Şafii mezhebine mensuptur. Şiiilerin ise küçük bir kısmı Alevi ve Bektaşî, diğer kısmı Kakai inancına bağlıdır. Türkmenlerin mezhepsel olarak farklı inançlara bağlı olması, bazı siyasi

68 Soner Doğan, *Irak Türkmenleri*, İNSAMER, Araştırma 68, Haziran 2018, Erişim Tarihi 29 Aralık 2023, https://www.insamer.com/tr/irak-turkmenleri_1524.html.

69 Ali Tahir El Hammud, *Turkuman El Irakî Kalak El Huviyye Ve'l İndimac, Dirasat Tahl,liyye, Muassasat Friedriyş*, Beyrut, 2021, s.11

70 Selim Özarslan, "Irak Türkmenleri ve Din Anlayışları (Mezhepleri)", *Araştırma ve İnceleme*, 2017; 28(2), s.152.

partiler tarafından bölünmeyi kolaylaştırıcı bir unsur olarak kendi lehlerine kullanılmıştır.

3. Bölgesel ayrışma: Türkmenlerin yaşadığı önemli ayrışmalardan birisi bölgesel ayrışmadır. Geleneksel feodal veya aşiret ilişkileri kimi bölge halkının kendilerini diğerlerinden farklı hatta üstün görmelerine neden olmaktadır ki ülkedeki egemen siyasi gruplar bunu istismar edebilmekte ve Türkmenlerin birlikte hareket etmelerini engelleyebilmektedir. Bu durumdan yararlanarak Türkmenler adına konuşmaya çalışan gruplar kendilerini halkın tek temsilcisi kabul etmektedirler.

Sonuç

Türkmenlerin mevcut siyasi durumuna bakıldığında, kırılğan olan siyasi istikrarın kısa ve orta vadede devam edeceği söylenebilir. Söz konusu konjonktürü; komşu ülkeler, bölgesel ve uluslararası güçler ile (Şiiiler, Sünniler ve Kürtler) siyasi süreç ve güç dağılımı üzerinden etkisi olan üçlü bir hegemonya sürdürmektedir. Bu genellikle -Türkmenler de dâhil olmak üzere- azınlıkların durumuna zarar vermektedir. Türkmen halkı, ülke içine veya ülke dışına göç etmeye zorlanmakta ve göç ettikleri bölgelerde etkili olan siyasi ve sosyal güçlerin etkisi altına girme durumuyla karşılaşmaktadır. Başka bir deyişle, birçok Türkmen ya Kürt bölgesine ya da Necef ve Kerbela'ya göç etmektedir. Ayrıca azınlıkların Sünni, Şii ve Kürt bloklarından ayrı bir etkin temsil kapasitesi bulunmamaktadır.

Terör örgütü İŞİD içinde liderlik pozisyonunu elde eden Türkmenlere bakıldığında, örgütün yükselişinden bu yana Sünni eğilimli Türkmen kuvvetlerinin gücünün azaldığı görülmektedir. Sünni güçlerin zayıflaması, Türkmen güçleri arasındaki müttefik ilişkisinin de zayıflamasına yol açmıştır. Böylece Türkmenler, Şii veya Kürt güçlerle yakınlaşmaya başlamıştır. Günümüzde Türkmen nüfusun bulunduğu tartışmalı bölgelerde ana bölünme hattı, Şii güçler özellikle Haşdi Şaabi ile Kerkük ve Diyala'daki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile Ninova'daki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) gibi Kürt güçleri arasında yoğunlaşmaktadır.⁷¹

Öte yandan Türkmenlerin geleceğini etkileyen faktörlerin başında Türkmen halkı içindeki mezhepsel, bölgesel ve hatta aşiret ayrışmalarının geldiği görülmektedir. Türkmen siyasi partileri (Sünni ve Şii), parti liderlerinin çıkarlarına göre iktidar güçleriyle (yerel, bölgesel ve uluslararası) ittifak hâlinindedir. Aynı şekilde Türkmen halkları arasında mezhep ve bölge gibi koordinasyonu

71 Hatice Kamer, "Kerkük'te gerginlik neden arttı, Kürt ve Türkmen liderler son gelişmeleri nasıl yorumladı?", *BBC News Türkçe*, 4 Eylül 2023.

sağlayan bir organ ya da koordinasyon bulunmaması da Türkmenlerin geleceğini etkilemektedir. Söz konusu faktörler, Irak içinde Türkmenlerin zayıflamasına ve ötekileştirilmesine neden olmaktadır.

Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Türkmen birliğinin Türk dünyasından kopmasına ve dağılmasına sebep olan başka faktörler de bulunmaktadır. 1920'lerden bu yana birbirini izleyen hükümetler tarafından Türkmenlerin kamu istihdamından dışlanması, farklı bölgelerde yaşayan Türkmenlerin birbirleriyle olan bağlantısının kopuk olması yani Telafer'de yaşayan Türkmenlerin Erbil'den, Kerkük'den habersiz olması, kendi dillerinde eğitim görmeleri, kültürel ve sosyal pratiklerini yerine getirme haklarından mahrum bırakılmaları ve dini açıdan farklı mezheplere ayrılmaları bu faktörlerin bazılarıdır. Özellikle Amerikan işgalinden sonra siyasi partiler mezhepler arası çekişme ve çatışmaları körüklemiştir. Buradan hareketle Türkmen siyasi güçlerinin rolünün Irak'taki durumun gelişimi ve sonuçlarıyla bağlantılı olacağı söylenebilir. Ancak bu konuda Türkmen siyasi önderlerinin de bir tavır belirlemesi gerekmektedir. Nitekim grup, mezhep ya da başka eğilimler ile hareket etmeleri, Türkmenleri bugünkü durumlarından da geriye götürebilir.

Türkmenlerin yaşadığı mağduriyetlerin, hükümetlerin ve partilerin (hatta Türkmen partileri dâhil) dayattığı engellerin üstesinden gelmek için bir takım stratejik planları takip etmesi gerekmektedir. Alınması gereken bazı önlemleri şu şekilde önerilmektedir:En güneyden en kuzeye tüm Irak Türkmenlerini temsil edecek ve mezhep, bölge, aşiret ayrımı yapılmaksızın tüm Türkmen halkını kapsayacak yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi. Bu yapılanmada gençlere gerekli rolün verilmesi ve onların siyasi hayatta var olmasına yönelik adımların atılması. Toplumun haklarını talep etmede ve amaca ulaşmada toplumu sorunsuz ve cesurca yönlendiren, güçlü kişiliğe ve liderlik ruhuna sahip bir kişinin liderliğinde bir koordinasyon organının seçilmesi.

1. Türkmen meselelerini kültürel ve entelektüel bakımından desteklemek ve tüm Irak Türkmenleri için birleşik kültürel ve entelektüel kurumlar oluşturarak halkın ortak bir tutum ve söylem benimsemesinin sağlanması. Bu amaçla ve Türkmenleri ortak bir siyasi söylem etrafında birleştirmek için mümkün olan en kısa sürede, halkın eğitilmiş kesimini ve seçkinlerini içeren yerel bir konferansın toplanması. Bu aşamanın gerekliliklerine uygun olarak siyasi eylemin önceliklerinin, hedeflerinin ve rotasının belirlenmesi ve ilan edilmesi.
2. Türkmen siyasetçilerin, liderlerin ve kanaat önderlerinin her düzeyde halkın talep ve haklarına sahip çıkmasının sağlanması ve bu amaca yönelik girişimlerin desteklenmesi.

3. Halkın haklarını korumak için uluslararası platformlarla iletişim ve etkileşim kurulmalı; terör örgütü IŞİD'in diğer bölgelerde olduğu gibi Türkmen bölgelerine hâkim olduğu süreçte yaptığı insan hakları ihlallerine uluslararası platformlarda dikkat çekilmesi ve ihlal edilen hakların geri kazanılmasının sağlanması.
4. Türkmenlerin Irak'taki geleceği ve üstlenmeleri gereken rolleri için kısa, orta ve uzun vadeli planların ortaya koyulması ve uygulanması.

Kaynakça

Makaleler

Abdulhalik Çay, “*Irak Türklerinin Tarihine Genel Bir Bakış*”, (Bildiri), Mahir Nakip, Ziyad Köprülü (Ed.), *Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri*, 31 Ocak 1987, Gazi Üniversitesi: Ankara, 1987.

Bilgay Duman, “*Irak'ta Tarihsel Süreç İçerisinde Türkmenlere Yönelik İnsanlık Suçları ve 2003 Sonrası Türkmenlerin Hukuki Durumu*”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2012

El Veka'i El Irakıyye sayı 2856, 2/11/1981.

Erşat Hürmüzlü, *Tarih el-Nidal el-Siyasi li Türkman El-Irak 1923-2003*, Kerkük vakfı, İstanbul 2020.

Erşad Hürmüzlü, *Tarih El Nidal El Siyasi Li Turkuman El Irak 1923 – 2003*, Muassasat Vakf Kerkuk, İstanbul, 2020

Erşat Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı yay. İstanbul, 2003

Hasan Mazin, “*Irak'ın Gizlenen Gerçeği Türkmenler*”, *Irak Krizi (2002-2003)*, ASAM yay., Ankara 2003.

İbrahim el-Dakoti, *Mecelletü'l-Eha*, sayı 10-9-8, 1986/23, Bağdat

İlhan Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası*, ÇTTAD, V/12,(2006/Bahar), s. 127–142.

Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar Belgeler*, 1 c., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 2018.

Selim Özarslan, “*Irak Türkmenleri ve Din Anlayışları (Mezhepleri)*”, *Araştırma ve İnceleme*, 2017; 28(2).

Şennur Şenel ve Asra Sayhood, “*1920 Telafer Ayaklanması*”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2009.

Soner Doğan, “*Irak Türkmenleri*”, *Araştırma* 68, İNSAMER, Haziran 2018.

Tuğrul Bakır, “*Lozan Konferansı'nda Musul Meselesine Yönelik Türk Tezinin Oluşumunda Önemli Belge: Gazeteci-Bürokrat Haşim Nihat Erbil'in*

Türk Delegationlarına Mektubu”, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt 134, Sayı 264, İstanbul 2023.

Yaghoob Rahimi Dashliboroon, “İran’da Oğuz/Türkmen Boyları”, *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, s.635, Ankara, 2015.

Zekeriya Kurşun; *Davut Hut*, “Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)”, Vakıfbank Kültür Yayınları, 0077, İstanbul, 2020.

Kitaplar

Abdurrahman Keyhani ve diğerleri, “*Mevsuat El Siyasiyye*”, 1. Bölüm, *el-Mua’ssasat’ul Arabiyye li Dirasat ve’l-Neşr*, Beyrut 2007.

Ali Tahir El Hammud, *Turkuman El Iraki Kalak El Huviyye ve’l İndimac*, Dirasat Tahliliyye, Muassasat Friedriş, Beyrut, 2021.

Amer Ali El Samr, Şimal El Irak 1975 – 1985 *Dirasat Siyasiyye*, Markaz El Arabi Lil Abhas, Beyrut, 2012.

Aziz Kader El Samanci, *Tarih’ul Şyasi Li Turkman El Irak*, Dar El Saki, Beyrut, 1999

Aziz Kader el-Sabaci, *Tarih’ul Siyasi li Turkman’il Irak*, Matbaat’ul Dar Saki, Beyrut, 1999

Habib El Hüzmüzi, *El -turkuman Fi’l Teşri’at el-Kanuniye el-İrakıya*, Kerkük vakfı, İstanbul 2019.

Habib El Hüzmüzi, *Muzakkirat Sahafi Turkumani*, Muassast’ul Vakf Kerkuk Lil Sakafa Ve’l Abhas, İstanbul, 2016.

Habib El Hüzmüzlü, *Kavm Yad’un El Turkuman*, Muassasat Vakf Kerkuk Lil Sakafa Ve’l Abhas, Ankara, 2016.

Hanna Batatu, *Irak el-Tabakat’ul İctimaiyye ve’l-Harakatu’l-Savriyye min Ahd el-Osmani Hatta Kiyamu’l-Cumhuriyye*, Arapçaya çeviren, Afif Bazzaz, cilt. 1, Muassasatu’l-Abhas’ul Arabiyya, ikinci baskı, Lübnan, 1995

Hasan Latif Zubeydi, *Muassasat’ul Siyasa El Irakiyye*, *El Arif Li’l Matbuat*, Beyrut, 2013.

Hasan Özmen, *Irak Türkmenleri ve İnsan Hakları*, Ankara, 2002.

Hebba Mecid Sebut, *Elam El Huviyye El Akalliyat Fi’l Irak ve Mukhadat El Huviyye El Vataniyye*, Dar El Varak, Bağdat, 2020

Hüseyin Celub El Saidi, *Akalliyat’ul Irakiyye Min Al İzab İlal Temekkun (Belgesel Araştırma)*, Dar El Huda Lil Tibaa Ve’l Neşr, Nisan 2014

Jeff Simons, *Irak el-Mustakbal, el-Siyassat 'ul Amerikiyye fi İadat Teşkiyle Şark'ul Evsat*, çev. Said el-Azm, Beyrut, 2004

Kemal Mazhar Ahmed, “*Kerkük ve Tevabi'ıha Hükm El Tarih Ve'l Damir*”, *Irak'ta Kürt Meselesi Üzerine Bir Belgesel Araştırma, Matbata'ul Rinviyn*, 1. Bölüm, Süleymaniye, Kerkük 2000.

Mahir Nakip, “*Irak'ta İhtilaflı Bölgeler ve Türkmenler*”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 49, Ocak 2013.

Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, (Bilgi Yayınevi, 2007), Ankara.

Mahmud El Şinavi, *Irak El Taih Beyna'l Taifiyye Ve'l Kavmiyye, Hela Lil Neşr Ve'l Tevzii*, Mısır, 2012.

Miss Bell, *Fusul Min Tairh 'ul Irak El Karib, 1914 – 1920*, Arapçaya çeviren: Cafer El Hayyat, Bağdat, 1985.

Müracaa Kemal Mazhar Ahmed, *Mektebet'ul Yakzat'ul Arabiyye*, Bağdat, 1988.

Muzakkirat Cafer El Askeri, *Dar El Selam, Londra, 1988 ve Alaa Casem Muhammed, Cafer El Askeri ve Devruhu El Siyasi Ve'l Askeri Fi Tarih'ul Irak Hatta A'am 1936, Maktabat'ul Kadiyya El arabiiyye*, Bağdat, 1987.

Said El Latif Bender Oğlu, *El Turkuman Fi'l Irak Savra, Dar El Hurriye Lil Tiba'a*, Bağdat, 1973.

Selim Matar, Türkmenler'in Kökleri Orta Asya'ya dayanan ve Türkçe konuşan gruplardan olduğunun ifade eder. Bk.: Selim Matar, *Cadal el-Huviyat, el-İrak el-Cedid ve el-Fekir el-Cedid, Merkez Diraset el-uma el-İrak'ya, Dalul el-Hikme*, Londun, 2010.

Selim Matar, *Jedel el-Haviyet (Arap, Kürt, Türkmen ve Süryan)*, Cenif, 2008

Siyrat Mustafa Kemal Paşa ve Tarih'ul Hareket'ul Vataniyya Fi'l Anadol, Muhammed Said ve Kerim Halil Sabit, *Mecellet'ul Taif Elmısavvara*, Kahire, 1966

Bildiriler ve Raporlar

Amer Ali El Samr, Şimal El Irak 1975 – 1985 *Dirasat Siyasiyye*, Markaz El Arabi Lil Abhas, Beyrut, 2012.

Beyatlı Aydın, “*Dünden Bugüne Iraklı Türklerin İnsan Hakları Beyannamesi*”, (Bildiri), *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul*, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, 28 Ocak 1997- Konya, Ankara 1998.

Bilgay Duman ve Feyzullah Tuna Aygün, “*Telaferli Türkmen Göçmenlerin Durumu ve Telafer'in Geleceği*”, *Orsam Rapor*, No: 215, Ekim 2017.

Sercan Doğan, Nebahat Tanrıverdi O, “Kerkük'te Mülk Anlaşmazlıkları”, ORSAM Rapor, No: 30, ORSAM- Ortadoğu Türkmenleri Rapor No: 8, Mart 2011.

İnternet Sitesi

Beşar El Beyati, *Turkuman El Irak... Min Ta'miyş ve İtthad İla Masir Me-chul*, Anadolu Ajansı, 3/11/216, Erişim Tarihi, 23 Aralık 2021. <https://is.gd/qaPVv0>

Hatice Kamer, “Kerkük'te gerginlik neden arttı, Kürt ve Türkmen liderler son gelişmeleri nasıl yorumladı?”, *BBC News Türkçe*, 4 Eylül 2023.

Mahmut Hamsici, “Haşdi Şabi'deki Türkmenler”, *BBC Türkçe*, Kerkük–Tazehurmatu, 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41514522>, (20.09.2023).

Miymona El Basil, *Turkuman El Irak Muhaddidun Bi Selasit Meşar'i*, Te-karir Arabiyye, El Arabi El Cedid, Temmuz 2010, erişim tarihi, Aralık 2021, <https://is.gd/pEDpX2>.

Röportajlar

Türkmen Tarihçi ve hukuk adamı Cafer El Telaferi ile ropörtaj, 20 Aralık 2021.

Erciyes Üniversitesi'nde doktora öğrencisi Ali Keşşüroğlu ile röportaj, 15 Kasım, 2022.

